

HAYRAT BUXORIY IJODIDA IJTIMOIIY HAYOT VA MUHIT TANQIDINING BADIY XUSUSIYATI

БОЗТОБИ МАСЪАЛАҲОИ ИҶТИМОӢИ ВА ТАНҚИДИ ВАЗЪИ ЗАМОН ДАР ЭҶОДИЁТИ ҲАЙРАТИ БУХОРОӢ

ХУДОЖЕСТВЕННАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА ОБЩЕСТВЕННОЙ ЖИЗНИ И ЭКОЛОГИЧЕСКАЯ КРИТИКА В ТВОРЧЕСТВЕ ХАЙРАТА БУХАРИ

THE ARTISTIC CHARACTERISTICS OF SOCIAL LIFE AND SOCIAL ENVIRONMENT CRITICISM IN HAYRAT BUKHARI'S WORKS

Eshonqulov Jumanazar Shabonovich¹¹Eshonqulov Jumanazar Shabonovich

– муаллими кафедраи забон ва адабиёти тоҷики донишгоҳи давлатии Самарқанд (PhD).

Annotatsiya

Maqolada Muhammadsiddiq Hayrat ijtimoiy she'riyatining til xususiyatlari, badiiy jihatlari va qarashlari bayon etilgan. Muallif Hayrat Buxoriy ijodining tili, uslubi, badiiy xususiyatlari va shoirlik mahoratini hamda Buxoro amirligidagi adabiy muhitni tahlil qilib berishga harakat qilgan.

Xususan, Muhammadsiddiq Hayrat she'rlarida badiiy san'atdan foydalanish, ularning lisoniy-uslubiy xususiyatlari hamda shoir hayoti va ijodiga oid hali o'rganilmagan boshqa masalalarga e'tibor qaratilgan. Bu esa hali yetarlicha tadqiq etilmagan shoir she'rlarining qadr-qimmatini, XIX asr oxiri va XX asr boshidagi tojik adabiyoti tarixidagi o'rni belgilab beradi.

Аннататсия

Дар мақола доир ба ҷанбаҳои ҳунарии шеърӣ иҷтимоӣ, хусусиятҳои забонӣ ва арзишҳои бадеӣ эҷодиёти Муҳаммадсиддиқи Ҳайрат андеша ва мулоҳиза баён шудааст. Муаллиф кушиш намудааст, ки сабки нигориш, мухтассоти забонӣ ва доираи мавзӯоти ашъори Ҳайрати Бухороиро бар мабнӯи девони ҳуди шоир таҳлили баррасӣ намуда, бад-ин васила ҳунари шоирӣ ва ҷойгоҳи ӯро дар пешрафт ва ҷараёниҳои муҳити адабии Бухоро муайян кардааст.

Ба ин вазҳ, дар радифи матолиби аслии мақола вижагиҳои ҳунари, сабку саликаи нигориши шоир, мухтассоти забонӣ ва услуби ашъори суҳанвар ва масъалаҳои дигари марбут ба ҳаёт ва эҷодиёти Муҳаммадсиддиқи Ҳайрат мавриди таваҷҷуҳ қарор гирифтааст, ки арзиши ашъори ин шоири камшинохтаро дар омӯзиш ва шинохти таърихи адабиёти тоҷики асри XIX ва ибтидои асри XX муқаррар месозад.

Аннотация

В статье описываются языковые особенности, художественные аспекты и взгляды социальной поэзии Muhammadsiddiq Hayrata. Автор попытался проанализировать язык, стиль, художественные особенности и поэтическое мастерство творчества Хайрата Бухари, а также литературную среду Бухарского эмирата.

В частности, акцентируется внимание на использовании художественных средств, их языковых и стилистических особенностях и других неисследованных вопросах, связанных с жизнью и творчеством поэта в стихах Мухаммада Сидди́ка Хайрата. Этим определяется ценность еще недостаточно изученных стихотворений поэта и их место в истории таджикской литературы конца XIX -начала XX веков.

Abstract

The article describes the linguistic features, artistic aspects and views of the social poetry of Muhammadsiddiq Hayrat. The author tried to analyze the language, style, artistic features and poetic skills of Hayrat Bukhari's works, as well as the literary environment of the Bukhara Emirate.

In particular, special attention is given to the use of art in the poems of Muhammad Siddiq Hayrat, their linguistic and stylistic features, and other unexplored issues related to the poet's life and work. This determines the value of the poet's poems, which have not yet been sufficiently researched, and their place in the history of Tajik literature of the late XIXth and early XXth centuries.

Kalit so'zlar: *XIX asr oxiri–XX asr boshlaridagi tojik adabiyoti, "Tanlangan she'rlar", ijtimoiy she'riyat, she'rlarning mavzu, mazmun xususiyatlari, shoirlik mahorati, muhit holati tanqidi, Muhammadsiddiq Hayrat Buxoriy.*

Вожаҳои калидӣ: *Адабӣи тоҷик дар охири асри XIX ва ибтидои асри XX, "Ашъори мунтахаб", шеърӣ иҷтимоӣ, хусусиятҳои мавзӯӣ ва мундариҷавӣ ашъор, ҳунари шоирӣ, танқиди вазъи замон, Муҳаммадсиддиқи Ҳайрати Бухороӣ.*

Ключевые слова: *таджикская литература конца XIX -начала XX века, «Избранные стихотворения», социальная поэзия, тематика, содержательные характеристики стихов, поэтическое мастерство, критика среды, Мухаммадсиддик Хайрат Бухари.*

Key words: *Tajik literature of the end of the 19th-beginning of the 20th century, "Selected Poems", social poetry, subject and content characteristics of poems, poetic skill, criticism of the social environment, Muhammadsiddiq Hayrat Bukhari.*

МУҚАДДИМА

Афкори иҷтимоӣ дар адабиёти форсӣ собиқаи тӯлонӣ дорад. Агар ба таърихи ташаккул ва таҳаввули шеърӣ иҷтимоии адабиёти форсӣ назар афканем, маълум мешавад, ки перомуни ин масъала донишманди эронӣ Абдулхусайни Зарринқуб ақидаи Ибни Синоро дар китобаш сабт кардааст, ки чунин аст: “Шеърро гоҳ барои тааҷҷуби танҳо месароянд ва гоҳе барои ғаразҳои иҷтимоӣ шеър мегӯянд, чунонки ашъори ҷунониён ҳамин тавр будааст. Ғаразҳои иҷтимоӣ яке аз ҷинсҳои сегона хоҳанд буд, яъне умури сиёсӣ ё мушовириёт (муҳокимаҳои сиёсӣ) ва қазой ё мушочириёт (мунозираҳо) ва ситоишҳову нақъишҳо ё мунофириёт” [4, 74].

Дар ин маврид метавон афзуд, ки шеърӣ иҷтимоӣ реша дар фарҳанги қадимаи ҷунонӣ ва форсӣ дорад. Таҳқиқи шеърӣ иҷтимоии форсӣ барои муайян намудани масъалаҳои муҳими иҷтимоӣ шеърӣ заминаи мусоид фароҳам меорад. Адабиётшиносон дар мавриди пайванди ҷанбаи иҷтимоӣ ва шеър андешаҳои гуногун доранд. То оғози асри XX дар адабиёти форсӣ-тоҷикӣ шеъре ба унвони шеърӣ иҷтимоӣ ва ё шеърӣ сиёсӣ шинохташуда набуд дар фарҳангҳои адабӣ, ки то кунун дида мешавад, шеърӣ сиёсӣ вучуд надорад. Дар адабиёти тоҷикӣ низ танҳо баъд аз Инқилоби Октябр ва зуҳури адабиёти навини шӯравӣ иҷтимоӣ дар шеър ба сифати як хусусияти шеърӣ шинохта шуд.

МЕТОДҲО ВА ТАҲЛИЛИ АДАБИЁТ

Дар мавриди ин гуна шеър Шарифҷон Ҳусейнзода мегӯяд, ки: “Шеърӣ классикии тоҷик аз ибтидои қомеъҳои худ, яъне аз асри X аз ҷиҳати пайвастагӣ ба воқеоти зиндагӣ ҷиҳати ҳосе пайдо карда, оинаи ҳаёти ҷамъиятӣ гардида, расму оин ва равиши зиндагонии табақаҳои ҷамъиятиро то як андоза инъикос намудааст. Ин анъана пайваста ба шароити иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва маданӣ дар давоми асрҳо ба тадриҷ инкишоф ёфта, ҳатто ба ҷараён ва мактаби махсус (чун равиши вуқӯъ, дабистони вуқӯъ ва ғ.) мубаддал гардида, ба типҳо ва марҳалаҳо ҷудо шудааст” [8, 35].

Адабиётшинос Абдунабӣ Сатторзода перомуни шеърӣ иҷтимоӣ ба чунин ҳулоса меояд: “шеърест, ки ба мавзӯ ва масъалаҳои муҳими ҳаёти иҷтимоӣ сиёсӣ бахшида шудааст. Ин навъ шеърро дар танқиди адабии мо маъмулан шеърӣ граждонӣ меноманд” [5, 217]. Аммо ин нуктаро набояд бад-он маънӣ қабул кард, ки шеърӣ иҷтимоӣ тоҷикӣ аз асри XX ва баъд аз инқилоби шӯравӣ оғоз пазируфтааст, зеро вусъат ёфтани пайванди шеър ва иҷтимоӣ дар садаи XX бо баҳрагирӣ аз мероси пурқимати ниёгонӣ мо Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ, Абулқосими Фирдавӣ, Саъдии Шерозӣ, Ҳофизу Камоли Хуҷандӣ, Носири Хусраву Бедил ба амал омадааст. Шоирони гузаштаи мо кӯшиш доштанд, ки дар ашъори хеш ҳамнафаси халқ бошанд ва масоили марбут ба зиндагии мардумро инъикос намоянд. Маълум аст, ки мероси классикии мо, асосан хусусияти тарбиявӣ дошт, мавзӯҳои фалсафӣ ирфонӣ панду ҳикмат, эҳсосоти баланди инсонӣ, ситоиши зебӣ, қараму мардонагӣ ва далерии одамро тараннум мекард, дар баробари ин мо дар ашъори ниёгон шоҳиди мавҷудияти аносири иҷтимоӣ мегардем. Гарчанде ин суҳангустарони назми форсӣ тоҷик ашъори сирф иҷтимоӣ камтар суруда бошанд ҳам, дар нигоштаҳояшон ба муаммоҳои зиндагӣ, аз ҷумла беадолатии иҷтимоӣ, зolimии шоҳону амалдорон, зиндагии сангини мардуми бечораҳол даҳлат кардаанд, ки далели ҳузури иҷтимоӣ дар шеърӣ онҳо буда метавонанд.

Ба миён омадани асарҳои мисли “Мушу гурба”-и Убайди Зоконӣ ва ғазалҳои муҳаммасҳои иҷтимоӣ-ғароёнаи шоирон ба вусъат ёфтани вуруди мавзӯи иҷтимоӣ ба шеър мусоидат кард. Дар нимаи аввали қарни XVI раванди тоза бо номи “мактаби вуқӯъ” падид омад, ки ғараз аз он баён кардани ҳолати ишқ ва ошиқӣ аз рӯи воқеъ буд. Пайравони ин мактаб шеърӣ содаи бепироя ва ҳолӣ аз ҳар гуна саноеи лафзӣ ва иғроқоти шоирона месурӯданд. Ин омил далели он буд, ки адабиёт ва иҷтимоӣ бо ҳам пайванди ҳамешагиву ногусастанӣ доранд ва тазоҳури таҳаввулотӣ тозаи адабӣ бар авомили сиёсӣ ва фикрии ҷамъият марбут аст, зеро шоирӣ ҳақиқӣ аз халқ ва шеърӣ воқеъ аз ҳодисоти зиндагӣ ҷудо буда наметавонанд. Расул Ҳодизода дар ин маврид мегӯяд: “Мутафаккирони форсӣ тоҷик барои ифодаи афқору ақидаҳои фалсафӣ иҷтимоӣ ҳамеша аз воситаҳои адабиёти бадеӣ истифода менамуданд. Қиссаи Абӯалӣ Сино “Ҳай ибни Яқзон”, қиссаҳои манзуми Искандари Макдунӣ дар эҷодиёти Низомӣ, Хусравӣ Деҳлавӣ, Ҷомӣ, ҳикояи машҳури “Саломон ва Абсол” дар танзим ва тавзеҳи Ҷомӣ ва монанди ин бисёр образ ва мазмунҳои бадеӣ ҳам дар фаъолияти мутафаккирони мо барои ифода намудани афқори пешқадами илмӣ фалсафӣ ва ақоиди сӯфӣ аз воситаҳои муҳиме буданд” [7, 60].

Яъне, аз оғоз тавачҷуҳи шоирони мо ба баррасии масоили марбут ба зиндагӣ ва мушкилоти мардум зиёд буд ва онҳо барои инъикоси ҷанбаи иҷтимоӣ тамоми маҳорату истеъдоди шоирӣ хешро истифода менамуданд. Бо вучуди зиёд будани баҳсҳо дар мавриди

вуруди ҷанбаи иҷтимоӣ ва сиёсӣ ба шеърӣ тоҷикӣ, пайванди шеър ва иҷтимоӣ ҳаргиз гусаста нашудааст ва иҷтимоӣ, ки фарогири паҳлӯҳои мухталифи рӯзгори ҷомеа аст, дар адабиёт, бахусус, дар шеърӣ тоҷикӣ торафт вусъат пайдо кардааст.

Адабиётшинос Субҳон Амиркулов баъди таҳқиқоти бисёрсола ба ин натиҷа мерасад, ки адабиёти асри XIX-и тоҷик назар ба дигар даврони адабиёт баъзе хусусиятҳоро доро мебошад, ки зимни таҳқиқ ба назар гирифтани онҳо барои ҳар муҳаққиқ муфид хоҳад буд. Мавсуф адабиёти асри XIX-ро адабиёти давраи гузариш меномад. Дар ин давра ҷанбаи иҷтимоии шеърӣ тоҷик қувват гирифт, ки яке аз меъёрҳои шинохти ин марҳилаи адабиёт аст. Адабиёти давраи гузаришро мавсуф ба ду давра, нимаи аввали асри XIX ва нимаи дувуми асри XIX тақсим мекунад. Ҳамчунин номбурда таъкид меорад, ки ин давраи адабиётро бояд боэҳтиёт ва бо назардошти хусусиятҳои давраи гузариш мавриди таҳқиқ қарор дод. Агар ин давраи адабиёт бо назардошти меъёрҳои таҳқиқи адабиёти асрҳои миёна ба анҷом расад, натиҷаи матлуб ба даст хоҳад омад. Дар ҳақиқат, яке аз хусусиятҳои адабиёти ин давраи нерӯманд гардидани ҷанбаи иҷтимоӣ дар шеър мебошад, ки таҳқиқ ва омӯзиши ҳамин самти ин давраи адабиёт аз мавзӯҳои ҷолиб маҳсуб мешавад, ки ташаккули шеърӣ иҷтимоии тоҷикро дар як марҳилаи таърихан муҳим ба намоиш меоварад.

Омӯзиши мавзӯ ва мундариҷаи шеърӣ иҷтимоии шуарои ҳавзаи адабии Бухоро дар равшан намудани муҳимтарин нуктаҳо заминаи мусоид фароҳам меорад. Ба назар мерасад, ки маҳз мундариҷаи шеърӣ иҷтимоии шуарои ин давраи адабиёт таваҷҷуҳи адабиётшиносии замони шӯравиро ба худ кашидааст.

МУҲОКИМА ВА НАТИҶАҲО

Зуҳури равияҳои пешқадам дар нимаи дувуми асри XIX ва ибтидои асри XX, ки ба ановини “маорифпарварӣ”, “равшангарӣ”, “ислохотхоӣ” ва “таҷаддудхоӣ” ёд мешавад, бедорфикрӣ ва тозапардозии аҳли қаламро густариш бахшидааст. Мавзӯи меҳварии эҷодиёти як зумра равшанфикронро таҷаддудгароён, ба мисли Аҳмади Дониш, Қорӣ Раҳматуллоҳи Возеҳ, Шамсиддин Шохин, Мирзо Сироҷи Ҳақими Бухорӣ, Муҳаммадсиддиқи Ҳайрати Бухорӣ, Абдулвоҳиди Мунзим ва дигарон мазаммати беадолатии давр, фиску фасоди аҳли ҷоҳ, пасмондагӣ ва футуроти сохтори аморат, таъсири бӯҳрони бефарҳангӣ ва зухуроти номатлуби замон ба шумор мерафт. Муҳаммадсиддиқи Ҳайрат низ чун дигар суҳанварони пешқадам ҳамраъӣ ва ҳамандешаи намоёндагони наҳзати маорифпарварӣ буд. Чунончи дар як шеърӣ ҷанбаи иҷтимоӣ доштаи Ҳайрат таваҷҷуҳ мекунем:

Сухан зи баднафасии нокасонам нест,
Ки дар машоми амал бӯи кас намефорад.
Чаро зи шаккари алтофи дӯстон дурам,
На гар ба ҷомеа ғунги магас намефорад.
Мизоҷи ҳолатам аз яъс мунқалиб шудааст,
Ба ҳарза бодӣ ҳавою ҳавас намефорад.
Зи ҳарфи дӯст чу сафрои хомӯшист ба табъ,
Нахост қанди мукаррар, зи бас намефорад.
Агар ҳузури ман аҳбоб хост, меҳоҳам -
Ба илтимос, ки он мултамас намефорад.
Чу ҳарф баста лаб аз шахд шохидони нафис,
Ки ҳарфи мӯҳтасибам як нафас намефорад [6, 149].

Муҳаммадсиддиқи Ҳайрат пеш аз ҳама, шахси хоксор ва фурутан буд, аз маҷлисҳои тасодуфӣ ва сӯҳбати ашхоси бемаърифат дурӣ мечуст, ба шӯҳратёр гардидану шоирпарастӣ завқу ҳавсала надошт. Аммо вай воқеа ва ҳаводиси сиёсӣ таърихӣ замонашро бодикқат мушоҳида намуда, ҷиҳатҳои ҳубу бади муҳити иҷтимоиро мунсифона таҳлил баррасӣ менамуд. Тарзи тундгӯӣ ва ҳақиқатнигорӣ дар шеърҳои Муҳаммадсиддиқи Ҳайрат бештар ба мушоҳида расида, танқиду мазаммати “замон ва аҳли он”, табақаи ҳукмрон ва соҳибони давлат, изҳори норизӣ аз соҳиби мавҷудаи он давра мавқеи муҳимро ишғол менамояд.

Чунончи:

Он ки аз хони висолаш нарасиду нарасанд,
На паи аҷз фақирон, на паси ҷанг шаҳон.
Ҷои тан сохта дар пайкари худ сим сатир,
Ҷои дил дошта дар синаи худ санг ниҳон.
Эҳтирози ман аз он маҳфили 3-он анҷуман аст,
Маҳфили кайфпарон, анҷумани бангҷаҳон.

ADABIYOTSHUNOSLIK

Ору нангест ба чуз ишқу муҳаббат, ки ба даҳр,
Ҳам бад-он ори кеҳон рафту раҳи масдуд аст,
Боз бикшой бад-ин қофияи танг даҳон [6, 154].

Муҳаммадсиддиқи Ҳайрат қабл аз ҳама, аз ҷаҳолат ва иртиҷоъпарастии он аҳли илму адаб, ки қариб дар тамоми ҷабҳаҳои ҳаёти сиёсӣ давлатии он давр реша давонида буданд, ба ғзаб меомад, ҳамаи онҳоро “микробҳои зарарноке” медонист, ки дар вуқуди ҷамъияти онвақта таъсири ҳалокатовар мерасониданд [6, 29]. “Микробҳои ҳақиқӣ - гуфта буд ӯ боре ба Садриддин Айнӣ - ҳамин уламои ҷоҳил ва ҳамин ҳукуматдорони торочгар мебошанд. Агар донишмандони рус барои барҳам додани микробҳо ба аҳолии Бухоро ёрӣ доданро хоҳанд, бояд аввал барои барҳам додани ҳамин микробҳои одамшакл ёрӣ диҳанд, ки инҳо дар байни мардум бемориҳои руҳиро паҳн мекунанд. Дар он вақт барҳам додани микробҳои паҳнкунандаи бемориҳои ҷисмонӣ осон мешавад” [1, 244].

Ба таъбири дигар, дар замоне, ки Муҳаммадсиддиқи Ҳайрат зиндагӣ ва фаъолият мекард, фасодии ахлоқ ва бӯҳрони маънавият дар ҷомеа ҳукмфармо буд, таассуби динию тарғибу ташвиқи тазоҳуроти номатлуби аҳкоми шариат аз ҷониби уламо, ки аз номи ислом бар хилофи ислом фаъолият мекарданд, бо суръат ҷараён дошт. Шикоят аз авзои мавҷуда аз сабаби амали “уламои ҷоҳил” буд, ки шаъну шарафи исломро доғдор мекарданд. Аз ин лиҳоз, эрод ва эътирози шоир ба муқобили ҳаракат ва разолати як зумра муллоҳои ишратпараст, ки бо кирдори манҳус ва ақоиди манфурашон мафкураи мардумро вайрон ва заҳролуд менамуданд, дар баъзе ғазалҳои Муҳаммадсиддиқи Ҳайрат мушаххас баён гардидааст. Зулму истибдоди аҳли дарбор, ҷавру ситами гумоштагони амир нисбати раият шоирро ба қаҳру ғзаб водор месозад ва нақушишу мазаммати ин гурӯҳи золим дар ашъори ӯ ифода меёфт.

Ҳамин гуна, рубой, қитъаоти ҳаҷвومهзи Муҳаммадсиддиқи Ҳайрат дар ҳақиқӣ амалдорони вақт, ба мисли қозиву раис, миршабу арбобҳои золим як тозиёнаи саҳт ва як танбеҳи намакине бар зидди аморати зулмбунёди Бухоро буд, ки шоир бад-ин васила дарду ормонҳои дилашро ифшо менамуд:

Фарёду фиғони ман зи дасти писарат!
Вожуниам аз қадди фарастии писарат!
Эй шаҳна, ба манъи мо зи май кӯшӣ чанд?
Нокарда назар ба чашми масти писарат [6, 201].

Ин рубой дар назари аввал чун як шеърӣ оддӣ менамояд. Аммо бар ҳақиқӣ Абдурахимбек - Миршаб ва писари ӯ Давронбек, ки ниҳоят золим ва бадахлоқ буданд, бахшида шудааст. Садриддин Айнӣ дар “Ёддоштҳо” ҳисоли бад ва қору пайкори ин ду шахси сифларо ба риштаи тасвир кашида, таърихи навишта шудани ин рубоиро низ нақл кардааст. “Ӯ шабу рӯз маст шуда, бо ҷилавдорони себанд (калтак)-дораш савора мегашт ва одамони бечораи ба сабабе ба дасташ афтодари ба баҳонае ва гоҳо бе ҳеҷ баҳона мефармуд, ки одамонаш даст гирифта истода калтакдорӣ мекарданд ва ҳудаш бар болои асп истода, ба сари онҳо бо тозиёна мезад ва дашномҳои қабех меод ва дар ҳолате ки ҳудаш маст буд, он гуна одамро баъд аз “ҷӯбқорӣ” кардан “маст ба даст афтод” гуён ба ихтиёри падараш мефиристод ва падараш он бечораро ҳабс намуда, шиканҷа карда пул мегирифт. Агар пул нарӯяд ва ё он одам пули доданӣ надошта бошад, “дузд” гуён ба зиндон мефиристод ва ё ба сарбозии амир меод, ки ин қор ҳам аз ҳобидан др зиндон бадтар буд.

... дар ҳақиқӣ миршаби “ғуладинг” боре як қитъаи ҳаҷвия навишта шуд, ки эҷодкунандаи он (бо таъбири имрӯза) коллектив буд. Дар эҷод кардани коллективонаи он ҳаҷвия Ҳомидхоҷаи Меҳрӣ, Мирзо Иброҳими Субҳӣ ва ман иштирок карда будем. Аммо дар шаби дигар он шеърро Ҳайрат тасҳеҳ намуда буд. Он қитъаи ҳаҷвия ин аст:

Ғуладинго! Бар сари зин менишинӣ ҳуквор,
Ин аҷаб: гургони одамхор дар фармони туст.
Хуқро фармондеҳи гургон надида ҳеҷ қас,
Ин “шараф” бо ҳислати гургонаат шоёнӣ туст.
Хоҳ бошӣ ҳук, хоҳӣ гург, моро шуд яқин,
Хуқбони гурғабъе зишт пуштибони туст.
Ин ҳама толон, ки мебинем, аз дуздон бишарм!
Баъд аз ин як хонаи обод натвон ёфтан,
Давр агар даври тую “даврӣ” агар “даврони” туст” [6, 335].

Бо эътимоди қавӣ метавон гуфт, ки арзу шикваҳое, ки Муҳаммадсиддиқи Ҳайрат дар ашъори лирикиаш аз ғаму иллатҳои замона мекунад, аз доира ва низоми шикоятҳои шахсӣ

фаротар меравад ва маънию мазмуни васеътар касб менамояд. Мавсуф дар рубоии дигари худ ба золиму ситамгари халқ чунин хитоб мекунад:

Эй рафта тариқаи ҷафокории халқ,
Парҳез накарда ҳеҷ аз зории халқ,
Эй пирзада, то кай аз қаҳр занӣ,
Ҳамчун ақраб неши ситамгории халқ [6, 201].

Ин гуна оҳангҳои танқиду нақӯҳиш дар ашъори Муҳаммадсиддиқи Ҳайрат тасодуфӣ набуда, балки натиҷаи таҷрибаи бойи ӯ мебошад, ки дар зарфи кӯтоҳи зиндагиаш ба даст омадааст. Шоир танҳо бо дониши аз мадраса ва мактаби феодалии аморати Бухоро гирифтааш маҳдуд нашуда, кӯшиш меанмуд, бо ҳар роҳ аз воқеаву ҳодисоти сиёсии Россия ва кишварҳои дигари ҷаҳон воқиф бошад. Садриддин Айнӣ зимни баёни тарҷимаи ҳоли худ қайд мекунад, ки Ҳайрат рӯзномаи “Ҳабл-ул-матин”-ро, ки дар Ҳиндустон ба забони форсӣ нашр мегардид, бозёфт намуда мутолиа мекард ва аз воқоии дунё на фақат худааш, балки дӯстони наздиқашро низ хабардор менамуд [6, 52]. Ин нукта дар батни як қитъаи Муҳаммадсиддиқи Ҳайрат низ дида шуд, ки ба тариқи зайл аст:

Ин хабарро мардуми рӯи замин хоҳад шунид,
Яъне аз як чуръати “Ҳабл-ул-матин” хоҳад шунид [6, 213].

Илова бар ин, Муҳаммадсиддиқи Ҳайрат бо “Наводир-ул-вақоъ”-и Аҳмади Дониш шинос шуд ва “аз ин китоб бе таъсир ва бетаассур намонд” [6, 31]. Масоили зиёди иҷтимоию сиёсӣ, ки Аҳмади Дониш вобаста бо ҳаёти иҷтимоии он замон ба миён гузошта буд, аз зумраи танқиди ошкоро ва шадиди сохти давлатии аморати Бухоро, тарғиби маориф ва маданияти рус, ки дар “Наводир-ул-вақоъ” хеле равшан ифода ёфтааст, ба доираи зеҳну тафаккур ва аз ин ҷо, ба мазмуни ашъори Муҳаммадсиддиқи Ҳайрат нақши муассир гузошт.

Шеърҳои Муҳаммадсиддиқи Ҳайрат на фақат аз ҷиҳати мазмун ва мўҳтаво, балки аз лиҳози саноеи бадеӣ, сабку услуб ва ҳунари шоирӣ низ аз намунаҳои беҳтарини назми охири қарни XIX ва ибтидои қарни XX аст. “Дар замони мо, - навиштааст Садриддин Айнӣ, - мавзӯи шеър дар Бухорои амирӣ аз дунё ва аз замон шикоят, мадҳияҳои бардурӯғ, ҳаҷвияҳои шахсии беодобона, май ва маҳбуб ва аз ҳамин қабил мавзӯҳои феодалий буд. Агар мо Аҳмади Калла, Шохин, Ҳайрат ва баъзе чунин касонро истисно кунем, ҳамагӣ муқаллиди якдигар ва тақлидчии бемуваффақияти гузаштагонӣ худ буданд.

Як силсила шеърҳои Муҳаммадсиддиқи Ҳайрат дар ҳаҷву истехзои саррофони маъруфи Бухоро зерӣ унвони “Дар ҳаҷви Мир-Ҳикмат ва Мир-Муҳиддин ном саррофон” ва “Боз дар ҳаҷви саррофони мазкур ба равияи Хоҷа Аҳмад Ясавӣ” тахсис шудааст, ки ин намунаи беҳтарини ашъори иҷтимоии шоир маҳсуб меёбад. Ҳаҷвномаи аввал ба забони тоҷикӣ буда, аз 27 байт ва дуюмӣ ба забони ўзбекӣ навишта шуда, аз 28 байт иборат аст. Чунончи:

...То зи мастӣ Мир Ҳикмат соғари заррин шикаст,
Рафт ҷоми эътибори Мир-Муҳиддин шикаст.

Даҳрро бину шикасти қору ному нанги ӯ,
Мир-Камолу Мир-Музаффар - доди ину ҷанги ӯ,
Аз шуниди ин хабар бар рӯ шикаста ранги ӯ,
Мекунад дуд аз дилаш ҷавлон чу дуди банги ӯ,

Мир - Усмон лозим аст аз ин хабар рангаш парид,
Мир - Ато ҳайрон шуду кайфияти бангаш парид [6, 212].

Аз мазмун ва мўҳтавои ин қитъа маълум мегардад, ки Муҳаммадсиддиқи Ҳайрат дар ин ҳаҷвномаҳои худ ҳирси дунёпарастӣ, мардумфиребӣ ва табиати манфури як қатор саррофони ришвахӯр ва мардумозори ин давра, аз қабилӣ Мир-Ҳикмат, Мир-Муҳиддин Мир-Камол, Мир-Музаффар, Мир-Усмон ва Мир-Аторо мавриди танқиду нақӯҳиш қарор додааст. Асомии ашхосе, ки дар шеъри боло зикр гардидааст, онон намояндагони ҳамон табақае буданд, ки дар аввали қарни XX дар ҷамъияти феодалии Бухоро зухур карда, дар натиҷаи истисмори бераҳмонаи халқи бечора молу сарвати зиёд ба даст меоварданд. Тимсоли ҳақиқӣ ва образи мукаммали намояндаи ин табақаро устод Садриддин Айнӣ пас аз Инқилоби Октябр дар повести “Марги судхӯр” бо тамоми ҷузъиёташ ба риштаи тасвир кашидааст.

Ҷои таассуф аст, ки теъдоди ин гуна ашъори иҷтимоӣ дар мероси адабии Муҳаммадсиддиқи Ҳайрат ангуштшумор мебошад. Ваҷҳи ин қазия бино ба гуфти Расул Ҳодизода, аз як ҷониб, маҳдудияти ҷаҳонбинии шоир бошад, аз тарафи дигар дар айни камолоти

ADABIYOTSHUNOSLIK

эҷодӣ қатъ гардидани риштаи зиндагии ўст [6, 32]. Аммо бо вучуди ин ҳама, чунин оҳангҳои иҷтимоӣ мӯҳтаво ва дарунмояи ашъори Муҳаммадсиддиқи Ҳайратро дар адабиёти он давра ба мақоми пеш мегузорад ва арзиши ғоявӣ - бадеии мероси адабии ўро дар адабиётшиносии муосири тоҷик зиёд мегардонад.

ХУЛОСА

Аз ҷараёни омӯзиш ва таҳқиқи ҷанбаҳои иҷтимоӣ ва ахлоқии ашъори шоир муайян мегардад, ки Муҳаммадсиддиқи Ҳайрат ба ин мавзӯот низ таваҷҷуҳ зоҳир кардааст. Ин қабил афқору андешаҳои Муҳаммадсиддиқи Ҳайрат бештар дар мухаммас, рубой, ғазал ва қитъаҳои ӯ ба мушоҳида мерасанд. Шикоят аз носозгории замон, факру тангдастӣ, мазаммати ашхоси бадқирдор, вазъи номусоиди рӯзгор ва ғайра аз мавзӯоти меҳвари эҷодиёти Ҳайрат ба шумор меоянд. Дар девони Ҳайрат ашъоре, ки масоили ахлоқӣ ва иҷтимоиро баррасӣ намояд, ба назар мерасанд. Ин гуна ашъори шоир вобаста ба афқор, ҷаҳонбинӣ, муҳити зиндагӣ ва назарияи фардии адиб аз намунаҳои осори суҳанварони дигар тафовут дорад.

Умуман омӯзиши вижаҳои истифодаи луғот ва таъбири шоирона дар ғазалиёти Ҳайрати Бухорой ва ҳамзамонони ӯ моро ба чунин натиҷа меоварад, ки коргоҳи маърифату тафаккур ва андешаю ҳаёли шоир монанди гулбоғест, ки ниғаҳбони он баҳри ороиши ҳар бутта, ҳар гулу ғунча, ҳар гиёҳу нахли зебо маҳорат, дониш, истеъдод, таҷрибаи ҳаётӣ ва тавоноии суҳанофаринашро дар баландтарин дараҷот ба кор бурдааст.

РЀЙХАТИ АДАБИЁТ (REFERENCES)

1. Айни, Садриддин. "Ёддоштҳо". Ҷилди 7. Қисмҳои 3-4. – Сталинобод; Нашриёти давлатии Тоҷикистон, 1957 (Ayni, Sadriddin. "Memory". Volume 7. Part 3-4. - Stalinabad; Published by the State of Tajikistan, 1957.).
2. Айни, Садриддин. Намунаи адабиёти тоҷик. Аз хати форсӣ таҳия ва тасҳеҳи Мубашшири Акбарзод.- Душанбе: Адиб, 2010.- 438 с (Ayni, Sadriddin. Sample literature is Tajik. Prepared and revised from Persian by Mubashshir Akbarzod. - Dushanbe: Adib, 2010.- 438 p.).
3. Асозода, Худойназар. Таърихи адабиёти тоҷик (давраи нав). Китоби дарсӣ барои мактабҳои олий. – Душанбе: "Маориф ва фарҳанг", 2014. – 672 с. (Asozoda, Khudoynazar. Historical literature is Tajik (periodical). The book is for schoolchildren. - Dushanbe: "Education and Culture", 2014. - 672 p.).
4. Зарринқуб А. Шеърӣ бедурӯғ, шеърӣ бениқоб. Чопи ҳафтум. - Техрон, 1372.
5. Сатторов А. Нуқтаи пайванд.- Душанбе: Ирфон, 1982.-240 с (Zarrinkob A. His poetry is unmistakable, his poetry is beautiful. It's my week. - Tehran, 1372.).
6. Ҳайрат. Ашъори Мунтахаб.- Душанбе: Комбинати Полиграфии Давлати Советӣ Вазирони РСС Тоҷикистон оид ба матбуот-1964. (Khayrat. Selected poems.- Dushanbe: Press of the State Soviet Minister of Printing Press of the Republic of Tajikistan, 1964.).
7. Ҳодизода, Расул. Адабиёти тоҷик дар нимаи дувуми асри XIX.- Душанбе: Дониш, 1968.- 291 с. (Hadizoda, Rasul. Literature Tajik in the second half of the 19th century.- Dushanbe: Donish, 1968.- 291 p.).
8. Ҳусейнзода Ш. Гуфтор аз Ғанҷи суҳан . -Душанбе: Ирфон, 1985.-191с. (Huseynzoda Sh.Talk from Treasury talk. -Dushanbe: Irfon, 1985.-191p.).